

AZ EURÓPAI KORSZAK VÉGE? NYÍLT NAP A BERLIN-BRANDENBURGI TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

Rózsa Erzsébet

az MTA doktora, egyetemi tanár,
Debreceni Egyetem Filozófia Intézet, a DE Bioetika Kutatócsoportjának vezetője
rozsza.erzsebet@arts.unideb.hu

A Berlin-Brandenburgi Akadémia 2011 nyarán ötödik alkalommal rendezte meg a nagyközönség számára is nyitott akadémiai napot. A rendezők azt a kérdést állították előtérbe, hogy valóban végét járja-e a történelem európai korszaka? A nyolc német akadémiát magába foglaló Német Akadémiák Uniójának jelenlegi elnöke, Prof. Dr. Günter Stock bevezető gondolatai szerint Európa évszázadokon keresztül uralta és alakította a világot. Ma azonban már kritikusan gondolkodunk az európai világhuralomról. A modern tudomány vagy az ipari forradalom győzelmi menete Európából indult. A felvilágosodás, a demokrácia, a jogállamiság ugyan nem voltak ennyire sikeresek, de ezek is alakították a világot. Ezzel szemben Európa politikai és gazdasági súlya a világban mindinkább veszít erejéből. Elterjedt az a meggyőződés, hogy most egy „ázsiai korszak” előtt állunk. S vajon mi lesz a világ európai alakításából egy olyan évszázadban, amelyet más kultúrák határoznak meg? Ilyen és hasonló kérdéseket tettek föl és vitattak meg az akadémiai napon. E kérdésekben Európának a 21. század elején kialakuló önértékelése és más kultúrák általi értékelése jutott kifejezésre.

Prof. Dr. Elke Lütjen-Drecoll, a Mainzi Tudományos és Irodalmi Akadémia elnöke, egyúttal az unió alelnöke megnyitójában utalt arra, hogy ez a szervezeti forma az egykori Porosz Akadémia utódaként jött létre. Több mint 1900 kutató tartozik hozzá, a legkiválóbbak a társadalom- és bölcsész tudományok, a természettudományok, műszaki tudományok és a művészeti tudományok területeiről.¹ Tizenkét éve léteznek közös projektjeik, például Leibniz és Kant műveinek teljes kritikai kiadása, vagy a Haydn- és a Mendelssohn-kutatás. Az idei akadémiai uniós rendezvényt a heidelbergi és mainzi akadémia készítette elő, bár mind a nyolc akadémia közreműködött az előkészítésben és lebonyolításban. A nyílt nap céljaként az elnökasszony a tudomány és a társadalom közötti dialógust jelölte meg az Európa és az európai kultúra szerepét illető alapkérdésekben. Ehhez a gondolathoz csatlakozott Prof. Dr. Hermann Hahn, a Heidelbergi Tudományos Akadémia elnöke. Leszögezte: ma a tudósok tudatosan és

---

¹ Az unió alapító elnöke Prof. Dr. Volker Gerhardt, aki a berlini Humboldt Egyetemen 1992-től dolgozik. A Debreceni Egyetemmel régi kapcsolatokat ápol, 2007-ben díszdoktor lett.

rendszeresen elhagyják elefántcsonttoronyukat azért, hogy az érdeklődő és érintett nyilvánosságot tájékoztassák a kutatásaikról.

A bevezető előadást Prof. Dr. Wolfgang Reinhard (Freiburg–Erfurt) történész tartotta. 1945-ben, amikor Berlin lángokban állt, befejeződött az európai korszak – ezzel a gondolattal indította előadását. Nyilvánvaló volt, hogy a szovjetek és az amerikaiak fogják meghatározni Európa jövőjét. Európa korábban gazdasági nagyhatalom volt, bár az első világháború után már nem: ekkor jött fel Amerika. Az európai befolyás kezdetének mérföldköve 1492. Amerika felfedezése, majd szinte az egész világot behálózó gyarmatosítás révén alakult ki az európai világuralom. Az európai expanzív politika 1914-ig egyedülállóan sikeres volt. Mindezt a hatalom motiválta, elsősorban a katonai elit hatalma. Azt se feledjük: az amerikai gyarmatok kizsákmányolása táplálta az ipari forradalmat. Ez a világuralom mindmáig kihat Európa helyzetére, jóllehet 1945-ben teljes fordulat következett be. Ezután az európai hatalmak elkezdtek szégyellni gyarmatos múltjukat, eltérően Sztálin attitűdjétől. Az európai expanzíós politikának olyan távolabbi előzményei is voltak, mint például Julius Caesar hódító háborúi. Az alapvető cél más kultúrák európaizálása volt. Hogy az európai kultúra jobb volt-e, mint egy másik kultúra lett volna, azt aligha lehet eldönteni. Az viszont tény, hogy ennek a kultúrának az önérvényesítő ereje és képessége jobb volt, mint a többié.

Ebben az összefüggésben értelmezendő, hogy az egykori gyarmatokról érkezik a legtöbb bevándorló vagy menekült Európába, a jobb jövő reményében. Ezáltal napjainkban új hatások érik kontinensünket. Ám ez igaz a múltra is. Gondoljunk csak arra, mi lenne ma gazdaságunkban és életvitelünkben kuko-

rica, burgonya, paprika nélkül? A hatás tehát kölcsönös és sokszoros. Az európai vallások elterjedtek a világban, ugyanígy a műveltség és az egészségügy európai modellje. Ugyanez áll az anyagi-technikai kultúrára: az elektromosság, a vegyipar, a modern fegyverek, az autópálya olyan jelenségek, amelyek az európai–amerikai életstílus uralmát mutatják.

Egészében véve azt lehet megállapítani, hogy a politikai dekolonizáció befejeződött, de a gazdasági csak részben, a kulturális pedig egyáltalán nem. A világ egész művelődésügye európai módon strukturalódik, ahogyan erre Heidegger, Derrida és Foucault is rámutatott. A posztkolonialista korszakban a dekolonizáció elméleti dekonstrukciója kerül előtérbe. Az egykori gyarmatokon elsajátították a gyarmattartók nyelvét, zömmel az angolt, ám ma már inkább angol nyelvekről van szó. Azaz az angoloktól eltulajdonították a saját nyelvüket. A döntő azonban az, hogy az európaiak és más kultúrák miként állnak ma Európa különleges világuralmi helyzetének hagyományához. Az előadás után az egyik hozzászóló arra hívta fel a figyelmet, hogy a gyarmati országok önállósulása éppen az európai örökség felhasználásával történt. Egy másik hozzászóló hiányolta a Rajnáig húzódó európai iszlamizálódás bevonását.

Prof. Dr. Peter Graf Kielmannsegg (Heidelberg) *Európai módon gondolkodik-e a világ? A politika példája* címmel tartott előadást. Lezögezte: nem a politikai, hanem a tudományos korrektség jegyében fogja tárgyalni ezt a kérdéskört. A világ európaizálása mindenek előtt hatalmpolitikai dominanciát jelentett. A modernizálás mintáját kínálta, nem európai világrészek számára is. A 20. század közepéig érvényben volt a világuralom, ami máig nyomokat hagyott hátra a világban. Ma egy, és mégsem egy világról van szó.

Mit is jelent az európai gondolkodás, amelynek kategóriáját világszerte elfogadták? Három alapszöveget emelt ki ennek megvilágítására, amelyek az európai kultúrtörténet számára alapvető jelentőségűek, és amelyek az emberiségre apelláló elhivatottságot öntik formába. Az *Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat* (1776), a francia *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* (1789) illetve Marx és Engels *Kommunista kiáltványa* (1848) alkotta a három szöveget. Mind a három univerzális igényű nyilatkozat, így összefüggésbe hozható az öt évszázados európai világralommal.

A kommunista kiáltvány a marxi tanok programját vázolja, s visszhangra talált Kínában, Kelet-Európában, Kubában és máshol is. A 20. század 50-es és 60-as éveiben egyetlen európai tétel vagy eszme sem volt ekkora hatással a világra. Ma ez egészen másként van, de történetileg mégiscsak így volt. Nagyon európai szövegről van szó, amely az európai történelmi tapasztalatokat is beépíti, igazolva a kommunista párt diktatúráját. Hangsúlyozza, hogy lehetséges olyan gazdasági berendezkedés, amely a jólétet célozza meg.

A francia *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* ezzel szemben nem rendelkezik történeti kontextussal. Egyfajta vallomás, az emberi jogok eszméjének deklarálása. Az emberi jogok fogalma a 20. század közepétől világharriert futott be. Az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozata* az emberi jogok általános magyarázata, beleértve mind a polgári-politikai, mind a gazdasági-szociális jogokat. A francia ideológusoktól vették át azt, hogy az ember mint ember a hordozója az emberi jogoknak. Ez a gondolat ebben a tiszta formában csak az európai kultúrkörben létezik. Az amerikai nyilatkozat minden egyes nép kollektív jogát állítja középpontba, a népek önrendelkezési jogaként. Azaz kollektív szubjektumról van

szó benne. Az európai hagyomány domináns jellegű, diskurzushegemonia jellemzi. Az amerikai viszont normatív, amely mentesít az igazolás szükséglete alól. Nekünk azonban szükségünk van okokra és alapokra.

Az emberi jogokhoz szükség van államiságra és demokráciára mint közös politikai identitást és egységet létrehozó tudatra. Arisztotelész *Politiká*-jában a barátságának van ilyen funkciója. A közös politikai identitást nálunk először létre kell hozni. Az államiság az emberi jogok védelméhez szükséges minimális feltételt jelenti. A mai világ azonban európai-amerikai kategóriákkal már nem írható le, ami alapvető problémát jelent.

Arra a kérdésre, hogy európai módon gondolkodik-e a világ, egy tudománytörténész is kereste a választ. Prof. Dr. Cristoph Meinel (Regensburg) abból indult ki, hogy a komplex és csodálatos természet, amely körülvesz bennünket, és amelynek részei vagyunk, az ész eszközeivel elemezhető és megérthető, mi több, alakítható. Ez a gondolat az európai identitás magvához tartozik, amely gondolatot a kisázsiai filozófusok az i. e. 6. és 7. században öntötték először formába. Ez a felismerés része lett az antik filozófia egész korszakának, s tovább fejlődött az iszlám kultúrkörben, majd bekerült a latin középkor és a tudós humanisták gondolatvilágába. Az újkor kezdetén rendkívüli dinamikát kapott az elemezhető és alakítható természet eszméje, amely aztán a modern tudás- és tudományos társadalom eszméjébe és realitásába csatlakozott be. Meinel a tudományos racionalitást a modernitás kultúrájához való központi jelentőségű európai hozzájárulásként mutatta be.

Az innovációs erő mint kihívás Európa számára – ez volt a címe Prof. Dr. Sigmar Wittig (Karlsruhe) előadásának. A Lisszaboni stra-

tégia célkitűzését, hogy Európát a világ versenyképes gazdasági térségévé tegyük, eddig még nem sikerült elérni. Mindazonáltal a jövőt érintő alapvető kérdések megoldása kapcsán egy sokat ígérő dinamikus mozgást lehet érzékelni. Ebbe tartozik az energiatartalékok kímélő hasznosítása, a táplálkozás és az egészség kérdésköre, a globalizációnak megfelelő mobilitás, az információs technológia, valamint a növekvő katasztrófavédelem. A kulcstechnológiákban (például új anyagok, mikrotechnika, vegyi eljárások) való előrelépéstől európai sikerek várhatók.

Prof. Dr. Hans Joas (Freiburg) arra kereszte a választ, hogy vajon *kivándorol-e a kereszténység Európából?* Sokan kétségbe vonják, hogy a kereszténységnek van még jövője Európában. Az előrehaladott szekularizáció tünetei túlságosan is nyilvánvalóak, különösen egyes észak- és nyugat-európai országban, illetve némely posztkommunista társadalomban. Ugyanakkor Európán kívül a kereszténység olyan gyorsan terjed, hogy némelyek a jelenkort a kereszténység egyik legnagyobb expanziós korszakaként jellemzik.

Az euró mint a dollár konkurense a világ valutarendszerében – ezt a témát vette górcső alá Prof. Dr. Otmar Issing (Frankfurt). Amióta Görögország eladósodásának mértéke ismert, az Európai Valutaunió egyik válságból a másikba esik. Az euroszeptikusok egyenesen a megszűnését vizionálják. Ám az euró tizenkét évvel ezelőtti bevezetése még mindig valóságos sikertörténet. A világ valutarendszerében az amerikai dollár után a második legfontosabb valuta. Az előadó – a Center for Financial Studies/ Frankfurt elnöke, a német szövetségi kormány nemzetközi pénzügyi tanácsadója, korábban az Európai Központi Bank tanácsának tagja – annak a kérdésnek eredt a nyomába, hogy miként lehetséges a

krízis legyőzése, és hogyan képes leváltani az euró a dollárt a vezető valuta posztjáról.

Az előadásokat és vitákat az ún. projektúton – az épület több termében – kiállítások, tudásműhelyek és információs standok gazdagították. A bemutatott anyag a nyolc akadémia tizenhárom kutatási projektjéhez kapcsolódott, melyek Európa kulturális örökségével foglalkoznak.

A római birodalom és a késő antikvitás című kiállításon a RAC (az Antikvitás és a kereszténység reálexikonja) projektjébe lehetett betekinteni, melyet az Észak-Rajna-Vesztfáliai Tudományos és Művészeti Akadémia mutatott be. A késő antikvitás pogány, zsidó és keresztény kultúráját kutatják ebben a projektben a római birodalom keretei között.

A latin – Európa nyelve. A közép-latin szótár – ez a Bajor Tudományos Akadémia projektje. A latin az egész középkorban régiókat átívelő nyelvként szolgált. Annak érdekében, hogy a latin nyelvet és ennek szerepét minél átfogóbban feltárják, Európa sok országában készülnek közép-latin lexikonok a Nemzetközi Akadémiai Unió (UAI) tervei szerint. A müncheni lexikon közel két és fél ezer szöveget értékel ki a mai német nyelvterületről, lexikográfiai szempontból. Olyan területekről, mint uralkodók, szentek, okmányok, orvoslás, alkimia, botanika, zoológia, asztrológia, zene, etika, filozófia, jog, teológia, költészet és nyelvészet.

A Császárok és pápák nyomában a középkori Európában – címet viseli a Mainzi Tudományos és Irodalmi Akadémia projektje, amelyet a Berlin-Brandenburgi Tudományos Akadémiával és az Osztrák Tudományos Akadémiával közösen kutatnak. Szinte az egész európai térséget érinti e kutatás, amely császári (800–1919) és pápai (1198-ig) okmányok legátfogóbb gyűjteményén alapul.

Pápai okmányok – az európai középkor tömegmédiáimai – ezt a címet viseli a Göttingeni Tudományos Akadémia projektje. Mai szemmel nézve a pápai okmányokat tömegmédiumnak tekinthetjük. Az egyház feje a közéletre messzemenően kihatott: ezt a kommunikációs eszközt vetette be, hogy akarátát határokon átlépve közzétegye. Ezen a módon vezette a klérust és a laikusokat, így osztogatott privilégiumokat és birtokot, döntött vitatott esetekről, és levelezett világi urakkal. Ez a projekt összegyűjti az egész Európa területén szétszórta található okmányokat és nemzetközi együttműködésben értékeli ki őket.

A kolostorok mint innovációs laborok – ez a Heidelbergi és a Lipcsei Szász Tudományos Akadémia közös projektje. Umberto Eco *A rózsza neve* című regényében a középkori kolostorok világát eleveníti meg számunkra. Az apátságban szerzetesek élnek, imádkoznak és dolgoznak. Ám a középpontban a hatalmas könyvtár torony áll, amelyben évszázadok tudását tárolják. A tudás a középkorban is a legfontosabb tőke volt. A szerzetesek vitatkoznak a legjobb életformáról, és lejegyzik ezt. Arra keresik a választ, miként kellene egy társadalomnak berendezkednie ahhoz, hogy magas hatékonyságot érjen el.

A „kommentátor” nyomában. Az „Averroes Latinus”-kiadás – ez a címe az Észak-Rajnai-Vesztfáliai Tudományos és Művészeti Akadémia projektjének. Az arab-andalúziai filozófus, Ibn Rusd (Averroes) tizenöt Arisztotelész-kommentárja latin fordításának szerkesztése és kiadása a projekt tárgya, amely a 13. században a Corpus Aristotelicum recepcióját kísérte. A cél az, hogy Averroes latin fordítását, melyet a kortársak elismerően kommentárnak neveztek, az arab és a héber hagyományokon keresztül kritikailag felülvizsgálják, és a középkori filozófia fontos alapjaként a

nyilvánosság számára hozzáférhetővé tegyék.

Kelet-közép-európai jogi vonatkozások alapelvei: a Szász Tudományos Akadémia e projektje a szász-magdeburgi jogot (1437) – a római és a kanonikus jog mellett – kulturális összekötő kapocsként értelmezi Kelet-és Közép-Európa jogrendjei között. A kölcsönös jogi kapcsolatok kezdetét és változásait évszázadokon át számos okmány és jogi tárgyú könyv dokumentálja.

Hogy keletkezik a béke? Az Acta Pacis Westphalicae – az Észak-Rajnai Vesztfáliai Tudományos és Művészeti Akadémia projektje. A kora újkort számos háború formálta. E konfliktusokat azonban a békéért folytatott intenzív küzdelem kísérte. A békekötés fontos eszköze volt az európai kongresszus, különösen a vesztfáliai békekongresszus a harmincéves háború végén (1643–49). Ezen szinte minden fontos európai nagyhatalom részt vett, megmutatva a békekötés formáit és eljárásait. Olyan, valóban funkcionáló szabályok keletkeztek Németországban, amelyek a politikai és a vallási ellentéteket átlépve, lehetővé tették a békés együttélést.

Európa–Oroszország–Kína. Globális politikai tanácsadás 1700 körül. Ez a potsdami Leibniz-kiadás a Berlin-Brandenburgi Akadémia projektje. Leibniz a nyugati világ tudósai közül kiemelkedett rendkívül európai és globális gondolkodásával. Kora nagyságaival, így Nagy Péter cárral is levelezésben állt. Kelet és Nyugat együttműködésének ápolásán és életben tartásán fáradozott. Terveket készített az oroszországi reformpolitika számára. Relativizálta Európa jelentőségét, és Ázsia európaizálását nem a hegemonián keresztül, hanem a tudomány révén képzelte el.

A nemesség kötelez. Udvarizene-kutatás Baden-Württembergben: a Heidelbergi Tudományos Akadémia projektje. A 18. század-

ban a fejedelmi udvarok az egyház, illetve a templomok mellett a zenei élet legfontosabb hordozói voltak. A projekt az udvari zene átfogó feldolgozásába a társadalomtörténeti és gazdasági aspektusokat is bevonja. A fennmaradt írott anyagok alapján koncertsorozatot szerveznek, hogy a kortárs közönséggel megismertessék egy letűnt kor zenéjét.

Kiásni az operákat. A komponálástól az előadásig: a Mainzi Tudományos és Irodalmi Akadémia projektje. Az OPERA-projekt az európai zenés színház legkülönfélébb fajtái számára dolgoz fel kottákat, az operától az operetten és a baletten át a filmzenéig.

A világ az Oranienburger Strassén. Alexander von Humboldt európai pillantása Amerikára és Ázsiára – a Berlin-Brandenburgi Tudományos Akadémia e címmel futó projektjében arra fókuszálnak, hogy Humboldt hatását két utazás határozta meg. Az egyik az új világban tett expedíciója, a másik az orosz-sibériai utazása. Adatok és információk hatalmas tömegét hozta magával, egyebek mellett biológiai, zoológiai, geológiai objektumokat. Természetszemlélete magába foglalta az emberi kultúrának azt a fejlődéstörténetét, amely a Földközi-tenger környékén kezdődött. Fáradhatatlan szervezőként nagyban

hozzájárult ahhoz, hogy szülővárosát, Berlint világszínvonalú tudásközponttá tegye.

Az európai korszakváltás filozófusa: Nietzsche. A Heidelbergi Tudományos Akadémia projektjében Nietzsche a modernitás egyik legfontosabb személyiségeként jelenik meg, aki a modern életfilozófia, a kultúra-diagnózis és az antropológia vezető alakja. A projekt olyan Nietzsche-kommentárt dolgoz ki, amely az életmű filozófiai, történeti és irodalmi feltételeit a kor kontextusában vizsgálja.

A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Kulcsszavak: Német Akadémiák Uniója; európai világalom, Amerika felfedezése, ipari forradalom, vesztfíliai békekötés, modern tudományosság, tudományos racionalitás, modern demokrácia, jogállamiság, a kereszténység perspektívája; Európa: a modernizáció mintája; „Kínai korszak?”; projektút: 8 akadémia 13 projektjének bemutatkozása.

Tudós fórum

MEGÚJUL A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA INTÉZMÉNYHÁLÓZATA

A Magyar Tudományos Akadémia teljes intézményrendszerének megújításáról döntött nagy többséggel a tudós testület 182. rendkívüli Közgyűlésén. Az Akadémia történetében rendkívüli szerkezeti átalakítás nyomán 2012 januárjától Magyarország egyetlen főhivatású kutatóintézet-hálózatában ésszerűbb és takarékosabb intézményi működési keretek között, koncentráltabb kutatási stratégia mentén folytatódhatnak a kutatások a kiválóság, a fenntarthatóság és a versenyképesség elvének érvényesítésével. A köztestület és a kutatóhálózat közfeladatainak hatékonyabb támogatása céljából ésszerűsödik a nem kutatóintézeti körbe tartozó szervezeti egységek intézményi működése is, így az adminisztratív költségek helyett évente legalább 400 millió Ft többlet fordítható az élvonalba tartozó kutatásokra.

A Magyar Tudományos Akadémia történetében rendkívüli, a tudományos kiválóságot, a kutatói versenyképességet, valamint az erőforrások hatékonyabb felhasználását megalapozó határozatok egy új időszak kezdetét jelzik az akadémiai intézményrendszerben.

A Közgyűlés jelentős támogatással, 323 igen és 82 nem szavazattal fogadta el az akadémiai kutatóintézet-hálózat megújításáról szóló előterjesztést. Az MTA nem kutatóinté-

zeti körbe tartozó költségvetési szerveinek átalakítását 86%-os támogatással, az Akadémia Alapszabályának módosítását 85,7%, Ügyrendjének módosítását 84,8% és a Doktori Szabályzatának módosítását 86,6%-kal szavazta meg az Akadémia legfőbb döntéshozó testülete. Pálinkás József elmondta, a nagy arányú támogatást a jövőbe vetett hit és bizalom jelének tekinti.

A megújítási program első ütemében a kutatási műhelyek autonómiáját és tudományos kiválóságát megőrző új intézményi szerkezet jön létre a szétaprózottság felszámolásával: a jelenlegi 38 kutatóintézetből és 2 kutatóközpontból január 1-től 10 kutatóközpont és 5 kutatóintézet jön létre. Az új kutatóközpontok ésszerűbb intézményi működési keretek között, koncentráltabb kutatási stratégia mentén, növekvő kutatási potenciállal végzik majd közfeladataikat, a funkcionális (gazdasági, adminisztratív, üzemeltetési) feladatok összesen 143 fővel kisebb személyi állománnyal és a vezetői szintek csökkentésével láthatók el.

Az akadémiai költségvetési szervek átalakítását az intézmény a 2011. évi költségvetésben a fejezet számára meghatározott előirányzat keretei között valósítja meg. A szerkezeti átalakítás első ütemétől várt 400 millió Ft-os